

De Amerikers Sprog

■ Dansk viden om indianske sprog i det 16. og 17. århundrede

Af Magnus Pharao Hansen

Der er tusindvis af sprog i verden. De fleste er små sprog med få tusinde talere. Oftest er de talte folkemål uden eget skriftsprog eller litteraturtradition. I vore dages skriftkultur har vi en tendens til at tænke på skriftsproget som det sande og korrekte sprog, og talesprogene som mindre korrekte afarter af den skrevne standard som fastsættes i ordbøger og grammatikker. Men virkeligheden er lige omvendt: det talte går forud for det skrevne. For fem hundrede år siden fandtes der hverken nogen ordbog eller grammatik for dansk, men sproget levede alligevel – i folkemunde. Selvom vi selv taler et ret lille sprog (dansk er ikke på listen over verdens 100 mest talte sprog), er det nogle gange svært for os at se hvorfor andre små sprog skulle være værd at studere. Ved Københavns Universitet har man siden 1970'erne kunnet studere Indianske Sprog og Kulturer, og også på andre danske universiteter findes der i dag eksperter i nogle af de amerikanske kontinenters tusindvis af oprindelige sprog. Også i femten- og sekstenhundredetallet, inden dansk selv var etableret som litteratursprog, var der sproglærere der beskæftigede sig med indianske sprog, og iblandt dem var der endda danskere. Hvordan, og ikke mindst hvorfor, beskæftigede

disse tidlige sprogfolk sig med sprog så langt fra Danmark?

»De gamle vidste og noget«: Indianske sprog hos Peder Syv

I 1663 udgav den sjællandske præst Peder Syv sin afhandling *Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog*. Heri opfordrede han danske lærere til at gå i gang med at udvikle dansk som et rigtigt skriftsprog med egen ordbog og grammatik. Det eksisterede nemlig ikke endnu for dansk, ligesom en dansk retskrivning heller ikke fandtes. Den første grammatik skrevet over det danske sprog blev Erik Pontoppidans latinske *Grammatica Danica* fra 1668. Da Peder Syvs egen *Den Danske Sprogkunst eller Grammatica* blev udgivet i 1685, blev den den første grammatik for dansk der også var skrevet på dansk. Syv var således en del af den tidlige bevægelse for at gøre dansk til et litteratursprog, og ikke bare et talesprog eller en nordisk dialekt.

Peder Syvs *Betenkninger* indeholdt megen lærdom om sprog og mange eksempler fra andre af verdens sprog som bevis på at når de kan nedskrives og systematiseres, så kunne dansk også. Syv anfører eksempler fra stort set alle de sprog som var alment kendte på hans tid, både de velkendte klassiske sprog som latin, græsk og hebra-

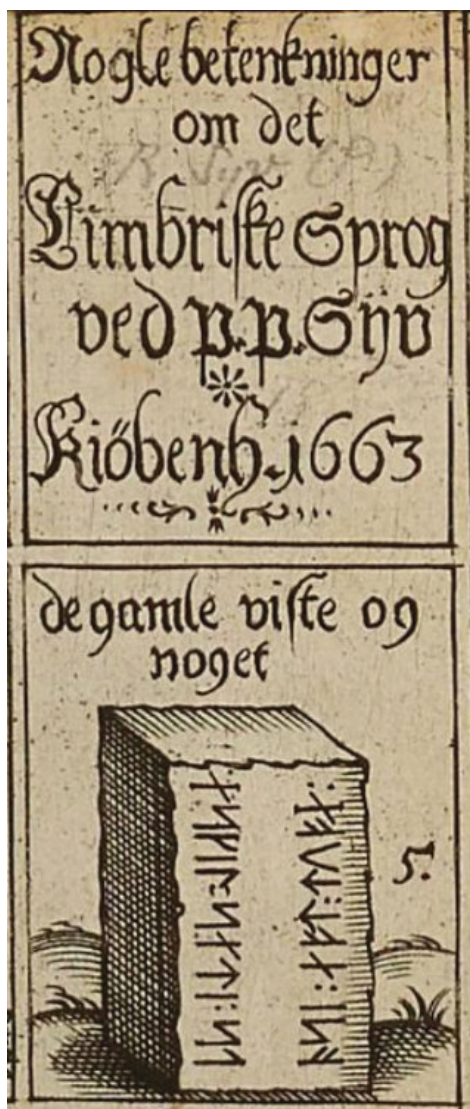

Illustration 1: Udsnit fra frontispicen til Peder Syvs *Nogle betenckninger om det Cimbriske Sprog*.

isk som man kunne studere på universitetet, men også samisk, finsk, islandsk, og endda asiatiske og amerikanske sprog, netop for at vise at selv de mest eksotiske og mærkelige sprog kunne nedfældes på skrift.

I et kapitel »Om sprogenes lighed og ulighed« beskriver han hvorledes verdens sprog kan være vidt forskellige, både i ordforråd, i udtale og i skrivemåde.

I afsnittet om verdens skriftsystemer beskriver han hvordan nogle af verdens folkeslag såsom »de Ameriker« og »de Siner« – altså amerikanske indianere og kinesere – slet ikke skrev med bogstaver men med »malede tegn« der fremstillede ordets betydning snarere end dets lyd. Han skriver at »De Ameriker i Mexico og andesteds bruge ingen bogstave / men male de ting som skulle skrives med bogstave.« Denne viden om indianske skriftsystemer havde Syv nok igennem sin lærer Ole Worm, som i sin samling havde en delvis kopi af det mexicanske *Codex Vindobonensis*, en præcolumbiansk foldet bog skrevet på hjorteskind der indeholder skrifttegn på det mexicanske indianske sprog mixtekisk.

Peder Syv beskriver også hvordan nogle sprog mangler bogstaver (han mener i virkeligheden at de mangler sproglyde) som findes i andre sprog, og som eksempel giver han at bogstaver som *b*, *d* og *g* mangler i sprog som tatarisk, og i sproget hos de »Ameriker i Kusko« (han mener nok inkaernes sprog quechua).

Som eksempel på hvor forskellige ordene kan være i verdens sprog, be-

skriver Syv hvordan ordet for ›hoved‹ varierer, først i de europæiske sprog, og bagefter i de amerikanske sprog.

Det ypperste lem som som Hebræer kalde שׁוּר næfnes i Evropa Κεφαλῆ, caput, Haupt / Kop / Hofved / Glowa / Fømeg / Pæas. I Amerika (hvor der ere saa mange sprog som folk / og naae ikkun nogle mile vejs hen / saa at de ere fast utallige ogsaa adskillige / at de have intet med hint andet tilfællis / og intet er meere at forundre der / end de mange sprog (a) / kalder mand det Akan / Aggonzi / Boppe / Skovta / Menovgi / Akanga / Anonsi / Muckatet / Wyer / Zontekontli etc.

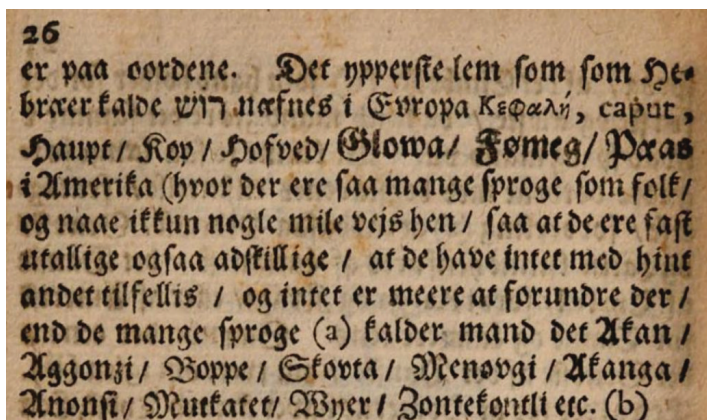
Han angiver ikke hvilke sprog der har disse ord for ›hoved‹, men det sidste ord i hans liste, »zontekontli«, er fra det mexicanske sprog nahuatl – det sprog som aztekerne talte, og som var det mest udbredte indianske sprog i Mexico i kolonitiden. Hvordan kendte

Peder Syv, en præst i Næstved, disse ord?

Ad fontes: Syvs kilder til »de Americkers Sprog«

Syv angiver heldigvis sine kilder i fodnoter. Her kan vi se at de fleste af oplysningerne om indianske sprog kommer fra bogen *Novus Orbis, seu descriptionis Indiae occidentalis Libri XVIII* fra 1633, hvori Johannes de Laet, en nederlandsk geograf, teolog og direktør for det Nederlandske Vestindien Kompagni beskriver noget af den sproglige diversitet i Nord- og Sydamerika. De Laet havde ikke selv rejst til den ny verden, men byggede sine kort og beskrivelser på beretninger fra handelskompagniets udsendte i Nederlandsk Brasilien (Guiana) og de nederlandske kolonier i Nordamerika. I modsætning til Syv angiver de Laet, med datidens noget upræcise betegnelser, hvilke sprog de forskellige ord for ›hoved‹ kommer fra: Udover det mexicanske sprog nahuatl var det fra de irokesiske sprog mohawk og wendat, fra algonkin-sproge-

Illustration 2: Udsnit fra Syvs Betenknin-
ger om det Cimbri-
ske Sprog side 26,
hvor han giver
eksempler fra indi-
anske sprog.

ne unami og mikmak og fra de brasilianske sprog tupi og yao. De europæiske sprog er græsk, latin, tysk, plat-tysk, dansk, polsk, ungarsk (med en besynderlig endelse *-meg*) og østfinsk.

Johannes De Laet var i sin samtid kendt for sin medvirken i en større akademisk debat om de indianske folks oprindelse, hvor han diskuterede med den ligeledes nederlandske jurist Hugo Grotius. Grotius (som i en periode arbejdede for den svenske konge) mente at indianerne nedstammede fra de »cimbriske« folk (altså germanerne) som var sejlet over fra Island. De Laet mente derimod, som man også mener i dag, at de indianske folk var vandret eller sejlet over til Amerika fra Asien. Et af Grotius' hovedargumenter for en germansk oprindelse var at mange stednavne på det amerikanske kontinent har endelsen *-tlan*, som han mente var det samme som det germanske *-land* (i England, Island osv.). Han vidste ikke at alle de mellemamerikanske stednavne der ender på *-tlan*, netop kommer fra det aztekiske sprog nahuatl, hvor *-tlan* er en lokativendelse der betyder »sted hvor der er X« (X er så det der står foran *-tlan*).

Peder Syv mente ligesom Grotius at »cimbrerne« var ophav til mange moderne folkeslag, og han henviser også til Grotius, selvom han vist ikke vælger side i debatten mellem Grotius og de Laet. Syv henviser desuden til den tjekkiske polyhistor Jan Amos Comenius, som i sin bog fra 1648, *Methodus Novissima Linguarum*, også har et afsnit om sprogforskelle hvor han giver den samme liste af europæiske og ameri-

kanske ord for »hoved«. Så Syv kendte altså de Laets eksempler på ord fra indianske sprog fordi de var blevet genbrugt i flere forskellige værker og indgik som empirisk materiale i debatter om sprog der blev udgivet i midten af det 17. århundrede. Desuden korresponderede de Laet med Ole Worm, som var Peder Syvs lærer på Københavns Universitet, og Worm har sikkert haft et eksemplar af *Novus Orbis* (måske et af de to eksemplarer som i dag findes på det Kongelige Bibliotek).

Peder Syv brugte altså ordeksampler fra blandt andet nahuatl til at vise at der er mange andre sprog end de klassiske, og at disse sprog også kunne nedskrives. Hans argument ville faktisk have været endnu stærkere hvis han vidste at flere indianske sprog allerede på daværende tidspunkt havde både grammatikker og ordbøger. Ukendt for Peder Syv var den første ordbog og den første grammatik for sproget nahuatl, der var blevet udgivet allerede 100 år før han skrev sine *Betænkninger*. Den første nahuatl-grammatik blev nemlig skrevet i 1547 af franciskanermunken Andrés de Olmos og den første ordbog, der var skrevet af en anden franciskaner, Alonso Molina, blev trykt i 1571. Det arbejde som Syv ønskede skulle udføres for dansk, var altså allerede gjort for nahuatl, og i øvrigt flere andre indianske sprog, hundrede år tidligere.

Syvs brug af eksempler fra indianske sprog var dog ikke første gang en dansk lærd beskæftigede sig med indianske sprog. For der var faktisk en dansker med i produktionen af den før-

ste grammatik der nogensinde blev trykt i den ny verden: En grammatik over det indianske sprog purhépecha (tidligere kaldt taraskisk) som blev trykt i Mexico City i 1558 (Olmos' grammatik fra 1547 blev aldrig trykt, men cirkulerede som manuskript blandt franciskanerne i Mexico).

Broder Jakob den Danske: Missionærlingvist i Mexico

Den første dansker som gav sig i kast med indianske sprogstudier, var franciskanermunken Jakob den Danske. Jakob var broder i gråbrødre-klostret i Malmø da reformationen begyndte, og munkeordnerne blev fordrevet fra Danmark i 1530'erne. Ifølge historikeren Jørgen Nybo Rasmussen var han desuden muligvis en yngre søn af Kong Hans og dermed prins og lillebror til Christian II. Broder Jakob var i øvrigt i Malmø samtidig med Christiern Peder-sen, den tidligere katolske kannik i Lund, nu omvendt lutheraner og senere oversætter af Bibelen til dansk. De to må have kendt hinanden og kan måske have talt sammen om sprog og oversættelse.

Da han blev udvist af Danmark, rejste Broder Jakob først til sin families slot i Gottorp hvor han skrev værket *De expulsione fratrum minorum* (Om gråbrødrenes fordrivelse), og derefter videre til det katolske Spanien. I Spanien studerede han hebraisk og arabisk og fik en kongelig tilladelse til at rejse til Ny Spanien (det nuværende Mexico) som missionær i 1542. På overfarten gjorde han følgeskab med den yngre munk Broder Maturino Gilberti fra

Frankrig. Efter ankomsten til den ny verden blev de begge først undervist i nahuatl i Mexico City, for nahuatl var i den periode det officielle sprog i Ny Spanien. Derefter blev de sammen sendt til provinsen Michoacan, som var og er det purhépecha-talende område i det vestlige Mexico.

I dag tales purhépecha af omkring 130.000 mennesker, mens nahuatl tales af næsten to millioner. Omkring 1600 var den indianske befolkning på grund af koloniseringens brutalitet og de epidemier af europæiske sygdomme som fulgte kolonisatorerne til den ny verden, faldet fra et tocifret antal millioner til under to millioner, hvoraf de fleste talte nahuatl. Danmarks befolkning var også under en million dengang, så måske har antallet af talere af dansk og nahuatl været af nogenlunde samme størrelse.

Broder Jakob og Broder Maturino havde som fælles opgave at prædike evangeliet for de lokale indianere i Michoacán for at omvende dem til kristendommen og sørge for at de forblev gode kristne. De var begge klar over at det ville kræve en stor indsats at lære purhépecha-sproget, og de to blev anerkendte eksperter i sprogets grammatik. Broder Jakob lader dog til at have fokuseret mest på det talte ord og på forkyndelsen, for der foreligger ingen lingvistiske værker fra hans hånd. Men i 1558, da Gilberti færdiggjorde sin purhépecha-grammatik *Arte de la lengua de michuacan*, blev broder Jakob en af de censorer som skulle bedømme om værket var korrekt, både i sin beskri-

velse af sproget og i sin formidling af teologiske ideer.

Gilbertis grammatik var inspireret både af den spanske grammatiker Nebrijas latinske grammatik og af den grammatik som hans ordensbroder Andrés de Olmos havde skrevet for nahuatl. Purihépecha-sproget er meget anderledes fra de europæiske sprog der havde været grundsten for udviklingen af europæisk grammatisk teori på den tid, og Gilberti havde en del problemer med at opfatte og beskrive de fænomener i purihépecha som var væsensforskellige fra europæiske sprog. Sproget har for eksempel fem

vokaler, hvoraf den ene er en høj central vokal, udtalt som et slags u uden læberunding. Den vokal kunne Gilberti ikke høre som forskellig fra i, og han skrev den derfor bare som i. Han kunne heller ikke høre forskel på sprogets to r-lyde, hvoraf den ene er en taplyd, som det spanske enkelt-r (hvor tungen kun hurtigt rører tandkødsranden), og den anden er en retrofleks (med tungen bøjet bagud under artikulationen), som det amerikanske r i *bird*. Han skrev dem begge med r. De manglende lyde i Gilbertis forståelse af purihépechas lydsystem gjorde at ord som for en purihépecha-taler lyder forskelligt,

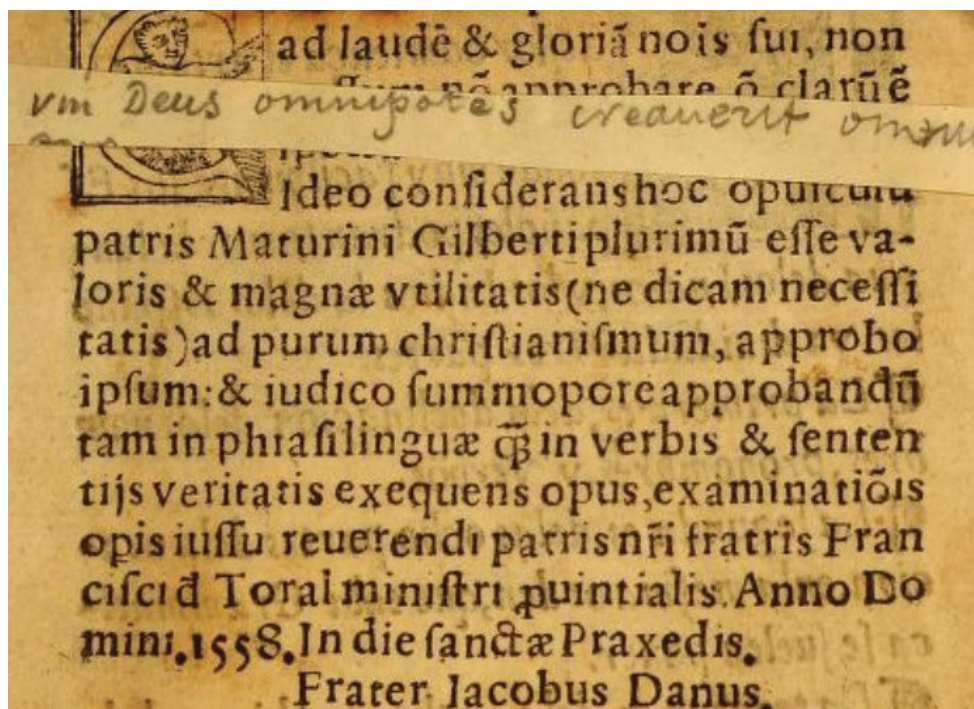

Illustration 3: Udsnit fra forordene til Maturino Gilbertis *Arte de la lengua de*

Michuacan, der viser Broder Jakob den Danskes godkendelse af værket.

for Gilberti lød ens, og hans grammatik indeholder derfor en hel sektion om sprogets mange homofoner, altså ord der udtales ens men har helt forskellig betydning. Eftersom de var arbejdsfæller i sprogstudiet, må vi gå ud fra at han og Broder Jakob stort set var fælles om deres forståelse af purhépecha-sproget, og sikkert også om misforståelserne. Broder Jakob, underskrevet som *Iacobus Danus*, skrev i hvert fald i sin latinske evaluering af værket at:

»Idet jeg mener at dette lille værk af Fader Maturino Gilberti er af stor værdi og brugbarhed (for ikke at sige nødvendighed) for den rene kristendom, godkender jeg det« (*Ideo considerans hoc opusculum patris Gilberti Maturini plurimum esse valoris et magnæ utilitatis (ne dicam necessitatis) ad purum christianismum, approbo ipsum*).

Både Broder Jakob og Broder Maturino fik senere problemer med den ortodokse del af den katolske kirke, repræsenteret af biskoppen i Michoacán, Vasco de Quiroga. Biskoppen mente at Gilbertis oversættelse indeholdt fejl i sin brug af teologiske begreber, fejl der grænsede til kætteri. Han havde også uautoriseret oversat dele af Bibelen til purhépecha, hvilket var strengt forbudt ved lov i det spanske rige, og generelt var ildeset i kirken som netop under det samtidige tridentinerkoncil havde ophedede diskussioner om hvorvidt oversættelse til talesprog skulle forbydes. Broder Jakob fik problemer da han udgav et skrift hvori han argumenterede for at det var i grundlæggende strid med kristendommens trosbekendelse at man nægtede døbt indianere mulig-

heden for at blive ordineret som præster. Jakob mente netop at indianere, fordi de talte de indianske sprog som modersmål, ville være de bedste til at oversætte en sand fortolkning af den kristne tro til andre indianere og dermed til at omvende dem. Men selv midt i modreformationen var kirken ikke til sinds at overlade det til indianerne selv at forkynde på sprog som autoriteterne ikke selv helt forstod. Broder Jakob blev pålagt at tage afstand fra sit skrift om indianske præster, og eksemplarerne af Gilbertis grammatik blev tilbagekaldt så kun få eksisterer i dag. Derfor var de umulige for Peder Syv at kende hundrede år senere.

Selvom den ene var katolsk munk i Mexico og den anden luthersk præst i Næstved, forstod både Peder Syv og Broder Jakob at modersmålet har en særlig kraft som gør at det kan hjælpe med at kommunikere forståelse på en anden og måske dybere måde end det man kan opnå gennem et fremmedsprog. De forstod også begge at det talte sprog går forud for det skrevne, og at alle talesprog derfor kan nedskrives på lige fod og udvikles til at blive litteratursprog. Og de forstod vigtigheden af sprogstudier og oversættelse, også af sprog der normalt ikke anses for vigtige i den store verden.

Magnus Pharao Hansen, ph.d.,
Institut for Tværkulturelle og Regionale
Studier, Københavns Universitet